

Fas. İslâm hâkimiyetine girmesinden XX. yüzyılın başlarında Fransa ve İspanya'nın egemenliğine geçmesine kadar Fas'ta eğitim faaliyetleri İslâm âleminin diğer bölgelerinde de görülen küttâb, ribât, zâviye, cami ve medreseler gibi klasik eğitim kurumlarında yapılmaktaydı. Cihad için toplanan askerlerin barındığı ve nöbet tuttuğu, bir düşman saldırısı durumunda halkın da sığındığı ribâtlar önemli bir serhat bölgesi olan Fas'ta askerî eğitimin yanı sıra âlimler tarafından dinî eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü mekânlar şeklinde ortaya çıktı. Buralarda oturan askerler ve diğer gönüllüler uygun zamanlarını Kur'an okuma, ibadet ve zikirle geçirirlerdi. Murâbitlar döneminde çoğalan ribâtlar, Berberiler arasında İslâm'ın yayılmasında önemli rol oynadı. Bunların en meşhurları I. (VII.) yüzyılın sonlarında Ukbe b. Nâfi' tarafından Âsafî'de inşa edilen Şâkir Ribâtı, Muvahhidler'ce yaptırılan ve Rabat şehrine adını veren Fetih Ribâtı, Tâze (Tâzâ) Ribâtı, VIII. (XIV.) yüzyılda Merînîler tarafından inşa edilen Şâle Ribâtı'dır.

VII. (XIII.) yüzyıldan itibaren tasavvufun güçlenmesi ve tarikatların yaygınlaşması yeni bir eğitim kurumu olarak zâviyeleri ön plana çıkardı ve ribâtların bir kısmı askerî özelliklerini yitirip değişik tarikatlara merkezlik eden zâviyelere dönüştü. Gerek idarecilerin gerekse zengin müslümanların yaptırdığı, dervişler, kimsesizler ve yolcuların barınmasını sağlayan zâviyeler bu işlevleri yanında birer eğitim, zikir ve riyâzet merkezi konumundaydı. Zâviyelerde Kur'an'ın ezberlenmesi ve tâlimine özel önem verilirdi. Vattâsiler devrinde zâviyelerin sayısı hızla arttı ve Fas'ın bütün bölgelerine yayıldı. Âsafî'de el-Câmiu'l-kebir Zâviyesi, Zâkûra'da Nâsriyye, Fas şehrin-

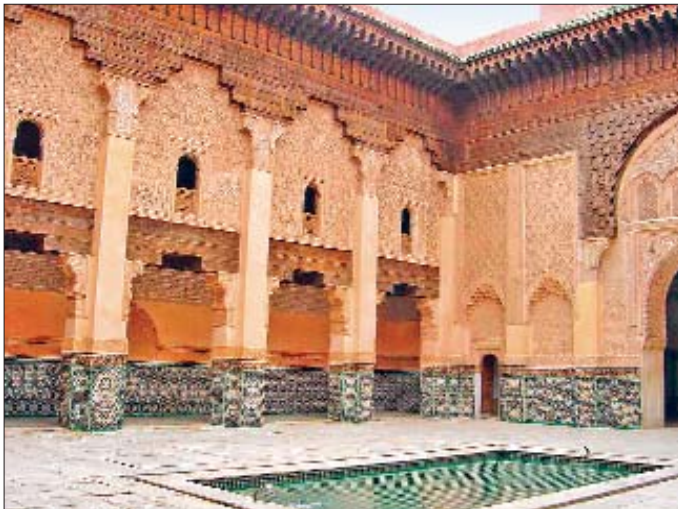
de Ticâniyye ve Derkâviyye, Tâdlâ şehrinde Dilâiyye zâviyeleri Fas tarihinde yer almış önemli kurumlardandır.

Medreseler V. (XI.) yüzyıldan itibaren Fas eğitim hayatında önemli bir konuma sahip oldu. Özellikle güneydeki Sûs şehri medreselerinin çokluğu ve niteliğiyle şöret buldu. Bu kurumlarda Kur'an ilimleri, hadis, Mâlikî fıkıhı, Eş'arî kelâmı, edebiyat, tarih, coğrafya gibi ilimlerin yanı sıra değişik sanat dalları, tıp, matematik, astronomi gibi alanlarda eğitim veriliyordu. İlmî hayatın zirveye çıktığı Muvahhidler döneminde Sûs'un yanında Fas, Tanca, Sebte (Ceuta) gibi şehirlerde medreseler kuruldu. Merakeş'te inşa edilen İbn Yûsuf Camii ve Medresesi önemli bir merkez konumuna geldi. Bu devirde Endülüs'ten göç eden çok sayıda âlim, fakih ve edebiyatçı Fas'ta ilmî hayatın gelişmesine katkıda bulundu. Merînîler döneminde ilmî hayat canlılığını korudu. Medreseler yaygınlaştı; Fas şehrinde inşa edilen Saffârîn, Attârîn ve Bû İnâniyye medreseleri günümüze ulaştı. Fas'ın klasik eğitim kurumları arasında Fas şehrinde İdrîsîler devrinde inşa edilen Karaviyyîn Camii ve Medresesi önemli bir yere sahiptir. 245 (859) yılında yapılan cami, bu tarihten itibaren etrafında oluşturulan medrese ve kütüphanesiyle İslâm âleminin en önemli ilim merkezlerinden biri haline geldi; Muvahhidler ve Merînîler dönemindeki eğitim ve öğretim faaliyetleri sebebiyle dünyanın en eski üniversiteleri arasında yer aldı. İbn Bâcce, İbn Rüşd, İbnü'l-Hatîb, İbn Haldûn gibi âlim ve düşünürlerin ders verdiği Karaviyyîn Medresesi'ne asırlar boyunca İslâm âleminin değişik bölgelerinden ve Avrupa'dan gelen öğrenciler çeşitli ilimlerde icâzet aldı. Karaviyyîn Medresesi müslüman olmayan bir-

çok kişi için de ilim yuvası oldu. Bunlar arasında yahudi filozofu İbn Meymûn ve II. Silvester adıyla papalık yapan Gerbert d'Aurilla sayılabilir. Klasik eğitim kurumları XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Batı ülkeleri karşısında siyasî, ekonomik, askerî ve bilimsel alanlardaki gerilemeye ve yenilgiye paralel olarak büyük bir seviye kaybına uğradı ve kendilerini yenileyecek zihniyet dönüşümünü sağlamaktan uzak etkisiz kurumlar haline geldi.

1912'de başlayan sömürge döneminde güneyde Fransız, kuzeyde İspanyol idarecileri kendi dilleriyle eğitim veren değişik seviyelerdeki okullar vasıtasıyla İslâm-Arap kültürünü Fas'tan silmeye çalıştı. Başta Karaviyyîn Medresesi olmak üzere direniş merkezleri diye gördükleri yerli eğitim kurumlarını ortadan kaldırmak için çaba sarfetti. Fransızlar Dârülbeyzâ (Kazablanka), Rabat, Tıtvân, Tanca, Vücce, Arâiş ve Fas şehirlerinde Fransız eğitim sistemine uygun ilköğretim okulları; Merakeş, Fas, Rabat ve Azru'da birer lise açtı. Ayrıca Rabat'ta edebiyat, hukuk ve iktisat bilimlerinin okutulduğu bir yüksek okul kurdu. Burada Araplar'la Berberiler arasındaki millî birliği zayıflatmak için Berberî dili ve kültürü ağırlıklı araştırmalara önem verildi. Fas halkı bütün imkânsızlıklarına rağmen çocuklarını yabancı okullara göndermek için kendi okullarını açtı ve eğitim faaliyetlerini sömürgeci devletlerin etkisinde kalmadan sürdürmeye çalıştı. Fransızlar bu dönemde özellikle Fransızca'nın eğitim dili olarak yaygınlaşmasında başarı elde ettirirse de yerli eğitim kurumları görevlerini kısmen de olsa yerine getirdi, özellikle dinî ilimlerin öğretimi sürdürüldü.

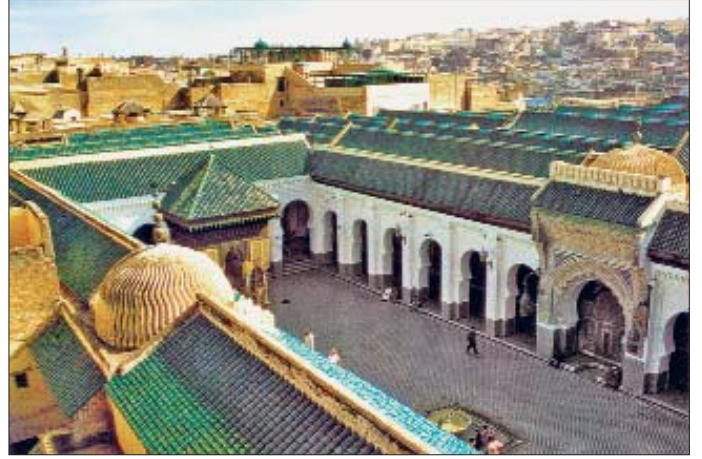
Bağımsızlık sonrasında Millî Eğitim Bakanlığı öncelikle sömürge döneminin izlerini silmek için öğretim dilinin Arapça olmasını ana hedef olarak belirdi ve uygulanmaya başlanan âcil planlarla üniversite öncesi eğitimde bu hedefe ulaşıldı. Öte yandan eğitim faaliyetleri klasik eğitim ve genel eğitim olmak üzere ikili bir düzenlemeye tâbi tutuldu. Her iki sistemde de eğitim ve öğretim üniversite sonuna kadar ücretsiz olup altı yıl süreli ilkökul ve üç yıl süreli ortaokul öğrenimi zorunludur. Halen varlığını sürdüren klasik eğitim kurumları küttâblar, Kur'an okulları, medreseler ve üniversiteye dönüştürülen Karaviyyîn Medresesi'nden oluşur. Bu kurumlarda eğitim ve öğretim faaliyetlerinden Vakıflar ve İslâmî İşler Bakanlığı sorumludur. Devlet, özel vakıf ve şahısların maddî destekleriyle eğitim faaliyetlerini sürdüren bu kurumlara erkek ve kız öğrenciler devam edebil-

İbn Yûsuf
Medresesi'nin
iç avlusundan
bir görünüş

mektedir. Öğrenciler bütün eğitim boyunca özellikle Kur'an eğitimi ve hâfızlıkla dinî ilimler ve Arap dili ağırlıklı bir eğitim görmektedir. 2006 yılı itibarıyla toplam sayıları 499 olan ilkö, orta ve lise seviyesindeki klasik eğitim kurumlarına 22.739 öğrenci devam etti ve 1540 öğretmenin görev yaptı. Okul öncesi öğretimin verildiği küttâblarda 10.183 öğrenci öğrenim gördü. Günümüzde klasik medrese sistemine göre eğitimini sürdüren kurumların en önemlileri Merakeş'te Sîdî Züveyn, Tıtvân'da İmam Şâtıbî, Tanca'da İmam Kurtubî, Vezzân'da İmam Mâlik, Suveyre'de Ebü'l-Berekât medreseleridir. Liseyi bitiren öğrenciler Fas'ta Karaviyyîn Üniversitesi, Dârülbeyzâ'da II. Hasan Camii bünyesindeki Kur'an ilimleri Yüksek Okulu ve Rabat'ta 1968'de kurulan Dârü'l-hadîsi'l-Haseniyye bünyesinde öğrenim görebilmektedir. Fas ve Ağâdir şehirlerinde Karaviyyîn Üniversitesi'ne bağlı İslâm Hukuku fakülteleri, Merakeş'te Arap Dili ve Edebiyatı, Tıtvân'da Temel İslâm Bilimleri Fakültesi mevcuttur. Üniversitedeki toplam öğrenci sayısı 7180, öğretim üyesi sayısı 128'dir. Okul çağındaki nüfusun sadece % 1 kadarının devam ettiği klasik eğitim kurumları mezunlarının sınırlı alanlarda iş bulabilmeleri sebebiyle gün geçtikçe zayıflamaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın kontrolündeki genel eğitim kurumları günümüzde bütün ülkede yaygın olan ve tercih edilen kurumlardır. Buralarda çağdaş programlar uygulanmakta, Fransızca öğretimine önem verilmektedir. Ders programlarında dinî bilimler de yer almaktadır. 2003-2004 öğretim yılında 29.791 okul öncesi eğitim kurumunda 684.573; 2885 ilkökulda 4.070.182; 1495 ortaokulda 1.161.390 ve 784 lisede 603.907 öğrenci kayıtlıydı. 2009 yılı itibarıyla Fas'ta on beş üniversite bulunmaktadır.

Karaviyyîn
Camii
ve Medresesi -
Fas

tadır. Sömürge döneminde Fransızlar'ca Rabat'ta kurulan Yüksek Öğretim Enstitüsü bağımsızlıktan sonra V. Muhammed Üniversitesi adını aldı ve zamanla Fas'ın en büyük üniversitesi haline geldi. Merakeş'te Kâdî İyâz Üniversitesi, Dârülbeyzâ'da II. Hasan Üniversitesi, Fas şehrinde Sîdî Muhammed b. Abdullah Üniversitesi, Ağâdir'de İbn Zühr Üniversitesi, Kuneytıra'da İbn Tufeyl Üniversitesi, Tıtvân'da Abdülmelik es-Sa'dî Üniversitesi, Miknâs'ta Mevlây Muhammed b. İsmâil Üniversitesi önemli öğretim kurumlarındandır.

Üniversite öncesi eğitim dili devlet okullarında Arapça'dır. Özel eğitim kurumlarında eğitim Fransızca, İngilizce, İspanyolca gibi yabancı dillerde yapılmaktadır. Üniversitelerde eğitim dili fen fakültelerinde genelde Arapça olmakla birlikte hukuk, iktisat gibi bazı fakültelerde her iki dilde eğitim verilmektedir. Yarı özel bir statüye sahip olan ve İngilizce eğitim veren Ahaveyn Üniversitesi dışındaki bütün üni-

versiteler devlete aittir. Bu üniversitelere bağlı meslekî eğitim verilen iki yıllık yüksek okullar da faaliyet göstermektedir. 2003-2004 öğretim yılı verilerine göre üniversitelerde öğrenci sayısı 280.599, öğretim elemanı sayısı 10.069 idi. 2007 yılı itibarıyla Fas'ta genel nüfus içinde okuma yazma bilenlerin oranı % 61'dir. Kadınlarda bu oran % 54 olup özellikle kırsal kesimlerde Millî Eğitim Bakanlığı'nca okuma yazma seferberlikleri ve kız çocuklarının okutulmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Osman el-Ka'âk, *Muḥâdarât fî merâkizi's-sekâfe fi'l-Mağrib*, Kahire 1958, s. 8-74; Abdüsselâm Ahmed el-Kenûnî, *el-Medresetü'l-Ḳur'âniyye fi'l-Mağrib mine'l-fethi'l-İslâmî ilâ 'İbn 'Atıyye*, Rabat 1401/1981, s. 29-39; Muhammed es-Sâlihi, "Ḳur'â'a fi mu'tayât hadîse havle'l-medârisi'l-'atîka fi Süs", *el-Medârisü'l-'ilmîyyetü'l-'atîka*, Muhammediye 1416/1996; Hasan es-Sâih, *et-Târîhu'l-'ilmî li-Câmi'ati'l-Karaviyyîn*, Rabat 1997, s. 15-20, 32, 35; İbrâhim Harekât, *Medḥal ilâ târihi'l-'ulûm bi'l-Mağribi'l-müslim ḥatte'l-karn 9/15*, Dârülbeyzâ 1421/2000, III, 28, 38-40, 43-44; Muhammed Cahhâh, *ez-Zevâya, el-müctema' ve's-sulṭa fi'l-Mağrib* (doktora tezi, 2001), Fas Câmîati Sîdî Muhammed b. Abdullah; *Mücezû ihşâ'iy-yâti't-terbiye li's-senetü'd-dirâsiyye*, 2003-2004, Rabat 2004, s. 20, 30, 46, 56, 63; Mustafa Gulfi, *Âliyyâtü te'hîli't-ta'limi'l-'atîk fi ufuki elfeyn ve 'işrin*, Rabat 2006, s. 10, 43, 44, 45; *Kânûnü't-ta'limi'l-'atîk* (nşr. Vizâretü'l-evkâf ve's-şüûni'l-İslâmiyye el-Mağribiyye), sy. 11.13, Tarih 15/11/1422 h. - 29/01/2002 m., Rabat 2002, s. 2, 3, 59; Muhammed Haccî, "et-Ta'lim fi 'ahdi'l-Himâye", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, VII, Rabat 1415/1995, s. 2427-2429; Abdülhâdî et-Tâzî, "Karaviyyîn Camii", *DîA*, XXIV, 478-479.

İDRİS BÜVÂNÜ

Srinangapatna'da
Cami Mescid
ve içinde
Kur'an öğrenen
öğrenciler -
Karnataka /
Hindistan

Hindistan ve Pakistan. Hz. Ömer zamanında başlayan, Emevîler döneminde kesin sonuç alınan Sind ve Hindistan fetihleri neticesinde İslâm eğitim ve ilim geleneği çok eski, köklü ve zengin bir kültüre sahip olan